

**ATATÜRK DÖNEMİ
BİRİNCİ VE İKİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİLEŞME
PLANLARI VE TÜRK EKONOMİSİNDEKİ YAPI
DEĞİŞİKLİĞİNE ETKİLERİ (1933-1938)**

Dr. Hasan ÖZYURT ()*

GİRİŞ

Her ne kadar, bir kısmı plan yahut bir sanayileşme proramı niteliğinde de olsa, Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı ve hemen onu izleyen ikincisi Türkiye için ilk plânlama uygulamasıdır. Hem bu bakımdan hem de başarılı uygulamanın sonuçları açısından böyle bir konunun incelenmesi yararsız olmayacaktır.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planını da hazırlamış olan Türkiye, 1933, 1936 ve hatta 1946 planlarının tecrübeleri ışığında belirli bir noktaya ulaşmıştır. Elbette bu tecrübeler küçümsenemez. Ancak, bir yandan liberal kapitalizm, diğer yandan Sosyalizm uygulamalarının tartışıldığı bir dönemde (1932'ler) Türkiyenin değişik bir plânlama uygulamasına geçmesi ve başarı sağlaması çok anlamlıdır.

Türkiye 1932'lerde hem iktisadî sistem tercihini hem de planlama düşüncesini birlikte ele almıştır. İktisadî sistemin başarısını, bir bakıma, plânın başarısına bağlamıştır. Özellikle, sanayileşme planlarının hazırlanması, tarım ve diğer kesimlerin plân kapsamına alınmaması, sanayileşmeye ağırlık veren bir kalkınma stratejisinin tercihi sonucu olmuştur. Bu açık stratejide, sanayi kesiminin gelişmesinin diğer kesimler bakımından itici bir rol oynayacağı "a priori" olarak kabul edilmiştir.

(*) Karadeniz Teknik Üniversitesi Temel Bilimler Fakültesi
İktisat ve Sosyal Bilimler Bölümü İktisat Asistanı

Tutarlı ve ısrarlı bir uygulama sonucu özellikle BBYSP'nın tamamen gerçekleşmiş olması hem planın hem de sistemin başarısı olmuştur.

Söz konusu planların Türk ekonomisine katkısı ve ona dinamik bir bünye, küçüksenmeyecek bir ivme kazandırmış olması plancı-politikaer ikilisinin uyumlu çalışmasının sonucudur. Bugün için kazanılması gereken önemli tecrübe budur.

Yukarıda belirtilen nedenlerle yararlı olacağına inanılan bu küçük çalışmanın kapsamı şöyledir:

Birinci bölümde Türkiye'nin plan öncesi iktisat politikası ele alınmıştır.

İkinci bölümde her iki plan da ele alarak biraz ayrıntılara inilmiştir.

Üçüncü bölümde BIBYSP'larının Türk ekonomisindeki yapısal değişmeye olan etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde genel bir değerlendirme yapılarak bazı sonuçlara varılmıştır.

01. TÜRKİYE'DE PLAN ÖNCESİ İKTİSAT POLİTİKASINDAKİ GELİŞMELER VE PLANA DUYULAN İHTİYAÇ

Konuyu fazla dağıtmamak amacıyla BBYSP dönemi öncesinde sadece 1923-1932 dilimi ele alınacaktır. Bu dönemin alt dilimi olan 1929-1981 arasında Büyük Dünya Buhranı'nın etkileri görülmüştür. Cumhuriyetten sonraki ilk iktisat politikası 1923 İzmir İktisat Kongresiyle belirgin hale gelmiştir.

01.1. PLAN ÖNCESİ TÜRKİYE'NİN İKTİSAT POLİTİKASINDAKİ GELİŞMELER

Cumhuriyetin ilân edildiği 1923'lerde Türkiyenin genel iktisadi durumu, çok genel çizgileriyle, şöyledir¹:

1) Kılıçbay, A., "Türkiye'de Planlama", Türk Ekonomisinin 50. Yılı Semineri, BİTİA yay., İstanbul, 1973, s. 421-423.

- Sermaye birikimi yetersizdir.
- Müteşebbis, özellikle millî müteşebbis kıttır.
- Finansman güçlükleri vardır.
- Millî gelir düşüktür.
- Vasıflı iş gücü kıt, vasıfsız iş gücü bakımından işsizlik yaygındır.
- Fert başına gelir ve ücretler düşüktür.
- Modern üretim ve pazarlama geridir. İktisadî kurumlaşma gelişmemiştir.
- Nakdî tasarruflar ile yatırımlar arasındaki dönüşümü sağlayacak kuruluşlar yoktur.

Kısacası Türkiye'nin millî gelir, tasarruf, sermaye birikimi artış hızları düşük, dış ticaret bilânçosu sürekli açık vermekte, yapısal olarak güçlü bir millî ekonomi görünümüne sahip bulunmamaktadır.

Buradan hareketle, ekonomiyi onaracak ve düzlüğe çıkaracak bir ekonomik sistem aramak zorunlu olmuştur. Bu yüzden hem ekonominin yapısını ve sorunlarını daha iyi anlamak hem de bir sistem bulmak amacıyla İzmir İktisat Kongresinin (1923'de) toplandığını görüyoruz. Şimdi 1923-29 kongre sonrası ile 1929-1932 alt dönemlerini kısaca ele alalım.

01.1.1. Liberal Ekonomi Politikası Dönemi : 1923-29

Yukarıda sıralanan ekonomik güçlükler yanında şu sorunlarla da birlikte İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır².

- Sanayi faaliyetleri hafif sanayi dallarında yoğunlaşmış, cüce işletmeler oluşmuştur.
- İç ticaretin büyük kısmı, dış ticaretin hemen tamamı yabancı unsurlar elinde toplanmıştır.
- Zorunlu tüketim mallarının ithal edilmekte oluşu nedeniyle ithal meylî çok yüksektir.
- Dâyun-u Umumiye ile Cumhuriyet idaresine 86 milyon altın lira dış borç bırakılmıştır.

2) DİE, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50. Yılı, DİE Yayını No. 683, Ankara, 1973, s. 147.

— Nüfusun % 70-75 kadarı tarım kesiminde istihdam edilmektedir.

— Köylü büyük ölçüde aşar ile mültezime, köy ve kasaba mura-bahacısına ve büyük toprak sahibine bağlı bulunmaktadır.

Tarım kesimi piyasa ekonomisine henüz girememiştir.

Bunlar ve benzer başka sorunlarla da birlikte toplanan iktisat kongresinde alınan kararlar, çok genel çizgileri ile şunlar olmuştur³:

- Milli sanayi kurulmasında özel tedbirler alınacak;
- Özel sektörün gelişmesini sağlamak için sanayii teşvik kanunu ve gümrük kanunları yeniden düzenlenecek;
- Yerli malların ucuza taşınması için demiryolu ,deniz ve kara taşımacılığı geliştirilecek;
- Sanayicilere devletçe, uygun şartlarda kredi sağlanacak ve devlet özel sektörün yapamayacağı yatırımları yapacak;
- Sanayi eğitiminin sağlanması için sanat okulları ve çırak okullarıyla usta kursları açılacak;
- Sanayi odaları, esnaf dernekleri ve loncalar;
- Sanayi bankaları kurulacaktır.

İzmir İktisat Kongresi istişari bir nitelik taşınmasına rağmen, 1923-1929 dönemindeki liberal iktisat politikasının çekirdeğini oluşturmuştur. Nitekim kongre kararlarının bir kısmı uygulanmıştır⁴.

Söz konusu kongrenin ana amacı milli iktisat politikasını belirlemek, başka deyimle, iktisat politikamızın devletçi mi yoksa özel kesime mi dayalı olacağına belirlemektir. Karar ikincisi lehine olmuştur.

1923-1931 dönemi özel teşebbüsün hareket serbestisini sınırlayıcı devlet müdahaleciliğinin ve devlet işletmeciliğinin en düşük düzeyde tutulduğu bir devre olmuştur⁵. Bu nedenle, söz konusu dönem "Li-

-
- 3) Karma Ekonomi, Milliyet Kültür Kulübü Yayını, İst. 1967, s. 6; Ökçün, Gündüz, Türkiye İktisat Kongresi 1923, Ankara, 1968, s. 246 ve dev.
 - 4) İlkin, Akın, "Türkiye'de Sanayi Politikası (1923 - 1973)", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, cilt 30, No. 1-2, Ekim 1970 - Eylül 1971, s. 382.
 - 5) Boratav, Korkut, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 17. DİE, yukarıda a.g.e., s. 148 ve dev.

beral Dönem" olarak kabul edilmektedir. Aslında katıksız bir liberal iktisat siyasetinden söz edilemez.

01.1.2. Devletçiliğe Geçiş ve Devletçi İktisat Politikası

Liberal dönemin uygulama sonuçları zayıf bir özel sektörün teşvikle kalkınamayacağını ortaya koymuştur⁶. Nitekim 1920-1930 arasında kurulan 201 adet Türk anonim şirketinden 66'sı yabancı sermaye kabul etmiştir. Bunların ödenmiş sermayelerinin toplamı 73 milyon lira olup % 43'ünün yabancı sermayeli Türk anonim şirketlerinin iştirakleri olduğu anlaşılmaktadır⁷.

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi, İzmir İktisat Kongresinde belirlenen hedeflerden mutlak sapmalar olmuştur. Bir yandan bu başarısızlıklar, diğer yandan Büyük Depresyonun liberal ülkelerde müdahaleci bir uygulamaya geçişe sebep olması ve nihayet Türk ekonomisinde belirgin bir düzlüğe çıkış izlenemediğinden liberal uygulamadan vazgeçilmiştir. Kısacası değişen şartlar, değişik modeller veya sistemler araştırmayı gerektirmiştir. Ayrıca "özel kesimin başarıları, hızlı bir kalkınma isteyen devrim liderlerini tatmin etmemiştir."⁸

Bu nedenlerin bir sonucu olarak, Türkiye'deki yönetici kadroların zihninde kalkınmayı devlet sermayesine dayanmaya, özel teşebbüsü devlet denetimi altına almaya ve ekonomiyi planlamaya yönelik yeni fikirler gelişmiş ve billurlaşmıştır.

Gelir seviyesinin çok düşük oluşu, yüksek olan kesimlerdekilerin tüketim eğilimlerinin yüksek oluşu, müteşebbis yetersizliği, teknik bilgisizlik, yabancı sermayenin olumsuz davranışları ve ona karşı duyulan güvensizlik, 1929'a kadar sanayinin dışa karşı korunamaması, Teşvik-i Sanayi kanununun sağladığı kolaylıklara rağmen, özel sektörün yetersiz yatırım yapmış olması devletçilik politikası uygulamasını zorunlu kılan en önemli nedenlerden biridir⁹. Ayrıca Büyük Depresyon da tarıma dayalı millî ekonomiler için daha yıkıcı olmuştur.

6) *ibid.*, s. 152-153.

7) Ökçün, Gündüz, "1920 - 1930 Yılları Arasında Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye" e atıf Boratav, a.g.e., s. 47.

8) Yaşa, Memduh, İktisadi Meselelerimiz, İstanbul, 1966, s. 41.

9) Yaşa, M., a.g.e., s. 20.

“Devletçilik” 1932-1939 yılları arasında Türkiyenin resmî iktisat politikası olarak uygulanmıştır. Bu, kendine özgü “özel ekonomik rejim *doğmatik* yahut doktriner değil, tamamen *pragmatik* esaslara dayanmaktaydı. Bu rejim yoğun devlet yatırımlarına yer veren karma ekonomi sisteminden başka bir sistem değildir.”¹⁰

Söz konusu devletçilik politikasının belirgin üç özelliği vardır:¹¹

a. Devletin bir takım sınaî teşebbüsleri bizzat kendisinin işletmesi, başka deyimle, sermaye birikimi hususunda doğrudan rol alması, bir amaç değil, geçiş dönemine has bir zorunluluk olarak benimsenmiştir. Yani milli ekonominin temel unsuru yine özel teşebbüstür. Devlet, kısa zamanda, ekonomiyi kalkındırma hususunda henüz yeterli olmayan özel teşebbüsün, gerekli yeterlilik sağlanıncaya kadar, yerini almış bulunacaktır.

b. Türkiyenin devletçiliği kısmidir ve özellikle sanayi kesimini kapsamaktadır. Nitekim devletin bazı tarım alanlarında işletmeler kurması, resmi devletçilik politikasından on yıl sonra gerçekleşmiş, amacı ise daha çok “*terbiyecî*” olmuştur.

c. Devletin doğrudan yatırımlarda bulunduğu alanlar dahil tüm üretim faaliyetleri —tekel konusunda alınanlar hariç— özel teşebbüsün çalışmasına açık tutulmuştur. Bir bakıma, Türk devletçiliğinde bu iki sektör birlikte, yanyana yaşama halinde olmuştur.

Devletçilik 5. Şubat. 1937’de, 3115 sayılı kanunla bir anayasa ilkesi olmuş ve “Memleketin büyük menfaatlerinin istilzam ettiği teşebbüslerin devlet eline alınabilmesi” şeklinde tanımlanmıştır¹².

Devletçilik zaman zaman, bir iktisadî politika olmak yanında, bir iktisadî-toplumsal sistem olarak da yorumlanmıştır.

İzlenen devletçilik politikasının dayandığı temel ilkeler “*yapma*”, “*yaptırma*”, “*caydırma*”dır.¹³

10) Hiç, M., Kapitalizm, Sosyalizm, Karma Ekonomi ve Türkiye, ikinci baskı, İ.Ü. İktisat Fak. Yay. No. 342, İstanbul, 1974, s. 116.

11) Yaşa, M., a.g.e., s. 21-25.

12) Boratav, a.g.e., s. 191.

13) Kutay, Cemâl, Celâl Bayar (1932-1939), cilt 2, Kenan Basımevi, Ankara, 1939, s. 500 ve Hamitoğulları, Beşir, “Kamu Kesimi ve

Burada “yapma”dan kastedilen, devletin bizzat bir sanayici ve bir işletmeci gibi mal ve hizmet üretmesidir. “Yaptırma” ise, devletin belirli alanlarda mal ve hizmet üretilmesinde özel sektörü, (çeşitli teşvik ve yönlendirmelerle) destekleyip onun da büyümesine ve gelişmesine yardımcı olmasıdır. Özellikle 1942'lere kadar yürürlükte kalmış olan Teşvik-i Sanayii kanunu bunun en canlı örneğidir. “Caydırma” ilkesinden kastedilen ise, devletin ekonomik ve sosyal amaçlara ters düşen özel ve kamu girişimlerinden bazıalarını yasaklamak, pahalılaştırmak, özendirmemek ve benzer tedbirlerle önleme yoluna gitmesidir.

Devletçiliğin ideolojik yapısı, bu konuda çalışmalarda bulunan Mahmut Esat Bozkurt tarafından “Devlet sosyalizmi” olarak tanımlanmıştır. Zamanın başkanı İnönü ise, 1930'da Sivasta “ılımlı devletçilik (Étatisme Modéré)” sloganını ortaya atmıştır¹⁴.

Devletçiliğin ideolojik yapısı Atatürk tarafından daha açık olarak ifade edilmiştir.

Nitekim, Devletçilik fikrinin ortaya atıldığı ve tartışıldığı dönemde Atatürk Uluslararası İzmir Fuarının açılışına gönderdiği mesaj da şöyle demektedir: “Türkiyenin tatbik ettiği devletçilik sistemi 19 ncu asırdan beri Sosyalizm nazariyatçıların ileri sürdüğü fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiyenin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini ve şahsi faaliyetlerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılamadığını göz önünde tutarak memleket iktisadiyatını devletin eline almak... Bizim takip ettiğimiz bu yol görüldüğü gibi, liberalizmden başka bir sistemdir”¹⁵.

İdeolojik alt yapısı olmakla birlikte, devletçiliğin sistematik bir teorik yapısı yoktur. Bu nedenledir ki, devletçiliğin gelişmesinin uygulamadan izlenmesi zorunlu olmaktadır¹⁶.

Sanayileşme”, Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri, SBF. yay. No. 3872, Ankara, 1974, s. 157 ve dev.

14) Abağ, Selçuk, “Türkiye'nin Sanayileşmesinde Bankaların Rolü”, y.a.g. SBF yayını, s. 536.

15) Kutay, Cemâl, a.g.e., cilt 2, s. 500.

16) Boratav, K., a.g.e., s. 135.

Devletçi iktisat politikasının birisi devlet işletmeciliği; diğeri ise iktisadi hayatın, fiat mekanizmasını, dış ticareti ve benzer makro ekonomik parametreleri denetleme yoluyla düzenlemeye çalışmak gibi iki şekilde yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

Devletçilik uygulamasının başlıca dönemleri şunlardır¹⁷:

- 1932 Müdahaleci yasaların peşpeşe çıktığı ve devlet kesiminin hızla yayıldığı dönem;
- 1932-1934 özel kesimi güçlendirici tedbirlerin alındığı dönem;
- 1935-1937 Devlet müdahaleciliğinin "Planlı ekonomi" biçimini alarak genişlediği dönem;
- 1937-1938 Devletçiliğin önemini yitirmeye başladığı dönem.

Devletçilik ilke ve uygulamasının benimsenmesi, yöneticileri iktisari planlama uygulamasının kabulüne doğru itmiştir. Böylece de Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları doğmuştur.

01.2. PLAN FİKRİNİN DOĞMASI VE PLANA DUYULAN İHTİYAÇ

Devletçilik ilkesinin kabulünü zorlayan ve yeni bir devletçilik uygulaması yanında planlama için de uygun ortam doğmuştur. Başka deyimle, planlama da bir ihtiyaç halini almıştır. Özellikle bir sanayileşme planı (yahut kesim planı) fikrinin doğuş nedenleri şunlardır¹⁸:

- Türkiye'de sanayileşme ve kalkınma cumhuriyetin ilk on yıllık döneminde, harcanan bütün çabalara rağmen hızlanamamıştır.
- Büyük Dünya Buhramı tarıma dayalı ekonomilerde çok daha yıkıcı sonuçlar doğurmuştur.

17) DİE, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50. Yılı, DİE yay., No. 683, Ankara, 1973. é

18) Gürsoy, Bedri, "Türkiye'de Sanayileşme ve Kamusal Kredi", Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri, SBF. yay., Ankara 1974 içinde s. 481-482; Kutay, Cemâl, a.g.e., cilt 1, s. 164. T.C.'inin Birinci Sanayi Planı 1933, Rapor Bölümü, T.T.K. Yay., Ankara, 1972, s. 10 ve dev.

- Ekonominin her kesiminde yatırımlar çok düşüktür.
- Ekonomi için gerekli alt yapı yatırımları yanında sosyal yatırımlar yok denecek kadar düşük kalmıştır.
- Özellikle “Kadro Hareketi” ’adı altında gelişen fikir akımı devletçilik ve buna bağlı olarak, planlamayı savunmuştur.
- Diğer yandan, Türkiyenin yakın ilişki içinde bulunduğu Avrupa’da otoriter-devletçi akımlar başlamıştır. Ayrıca Sovyet Rusya sosyalist planlama modelleri ile Beş Yıllık Planlar yapmakta, planlı kalkınma dönemine girmiş bulunmaktadır.
- Lozan Barış Andlaşması hükümlerinin 1929’dan sonra ekonominin çeşitli alanlarına devlet müdahalesi veya denetimine izin vermektedir.

Bunlara ek olarak ayrıca şu nedenler de sıralanabilir:

- Döviz gelirinin zayıflaması;
- Genel konjonktür nedeniyle, gerekli teknolojik girdilerin daha uygun şartlarda temini ihtiyacı;
- Memlekette iktisadi birlik sağlanmasına duyulan ihtiyaç;
- Savaş ve barış halinde ihtiyaç duyulacak maddelerin yapım imkânlarının hazırlanması;
- İhraç geliri düşük olan hammaddelere yurt içinde uygun kullanım alanları yaratılması zorunluluğu;
- Türkiye’nin hammadde ihraç eden bir ülke olmaktan çıkarılarak, kendisi için gerekli olan mamul maddeleri kendisinin üretmesinin sağlanması;
- İthalatımızın en büyük oranını hammaddesi ülkemizde üretilen mallar oluşturmaktadır.

Bütün bu zorunlu etkenlerin sonucu olarak güdümlü ve planlı bir iktisadî ve sosyal sistem benimsenmiştir. Söz konusu planlı dönemde “toplumun bütün kültürel, sosyal ve iktisadî kaynakları bir tek istikamette-hızlı kalkınma hedefine doğru yöneltilmiştir”.¹⁹

19) Zaim, Sabahaddin, Bölge ve Şehir Planlaması Yönünden İstanbul Sanayi Bölgeleri, İktisat Fakültesi yay. No. 304, İstanbul, 1971, s. 12. Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, Karma Ekonomide Planlama ve Gelişme, Dördüncü Konferans (İstanbul 1965), İstanbul, 1966, s. 41 ve devamı.

Dönemin siyasi liderlerinin hemen tamamı milliyetçi akıma uyarak, kendine dönmüş planlı programlı, derli toplu bir ekonomik yapının kurulmasına taraftar olmuşlardır.

02. DEVLETÇİLİK İLKESİNDEN SANAYİLEŞME PLANLARINA : BİRİNCİ VE İKİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİLEŞME PLANLARI

02.1. GENEL OLARAK BİRİNCİ VE İKİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİLEŞME PLANLARI

Devletçilik ilkesinin benimsenmesi ile, devlet sanayi kesiminin büyük bir kısmının hem sahibi hem de işleticisi durumuna girmiştir. Bu politik değişimin sonucu olarak Türkiye ilk defa plancılık uygulamasına ihtiyaç duymuştur.

Türkiye'de ilk planlama çalışmaları Ağustos 1932'de Sovyet bilim adamlarından Prof. Orlof başkanlığında bir Sovyet heyetinin davet edilmesiyle başlar²⁰.

1953 yılında hazırlanan BBYSP 1934 Mayıs'da uygulamaya konmuştur. Bu plan, başlangıçta belirtilen hedeflere plan dönemi bitmeden önce ulaşmıştır. Böylece 1936 yılı sonlarında İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı hazırlanarak 1938 Eylül'ünde hükümetçe resmen kabul edilmiştir. Ancak 1939 yılında İkinci Dünya Savaşının çıkması nedeniyle uygulanamamıştır²¹.

Söz konusu iki planın da temel karakterleri şöyle özetlenebilir²².

- Bunlar, birer mikrop olan değil, kesim planlarıdır. Başka deyimle devletin sınai yatırımlarını kapsayan birer program niteliğindedirler.
- Özel kesim yatırımları yanında merkezi devlet dışındaki kamu otoritelerinin sınai faaliyetleri de kapsam dışı kalmıştır.

20) Kuruç, Bilsay, İktisat Politikasının Resmî Belgeleri, Ankara, 1963, s. 14.

21) Yaşa, Memduh, a.g.e., s. 42.

22) İbid., s. 42-43.

- Merkezi Hükümetin sosyal sabit sermaye (Bayındırlık, Eğitim, sağlık v.b.) yatırımları, eskisi gibi, bütçe ile yürütülmüş, plan kapsamına alınmamıştır.
- Planlar, İktisat Vekâletine bağlı sanayi tetkik heyetinin denetimi altında yürütülmüştür.
- BBYSP'nin gerçekleşmesi için başlangıçta 44 milyon TL. tahsis edilmişse de sonradan % 127 artırılarak 100 Milyon TL. ya çıkarılmıştır. İBYSP'nin finansmanı için ise 112 Milyon TL. öngörülmüştür (*)
- İBYSP'nde öngörülen işler çok daha sonradan geniş ölçüde gerçekleştirilmiştir.
- 1933-1939 arasında birinci planın tamamı, ikincisinin bir kısmı için yapılan harcama toplam 135 milyon TL. kadar olmuştur. Ancak aynı dönemde sırf bayındırlık hizmetleri için toplam 311 milyon TL. gibi çok yüksek bir tutar harcanmıştır.

BİBYSP'lerini bu günkü Beş Yıllık Kalkınma Planları ile karşılaştıracak olursak şunları söyleyebiliriz²³:

- Kalkınma planlarının aksine BİBYSP'leri ayrı ayrı ayrıntılara inmeyen, iktisadî verileri bir akım tablosu üstünde makro olarak birleştiren bir yapıya sahip değildir.
- Özellikle sanayileşme konusuna has bir kaç ana hedef dışında diğer iktisadî faaliyetleri piyasanın düzenleyici etkisine bırakmıştır.
- Türkiye için ilk tecrübedir. Buna rağmen, Sosyalist Plan modeli ve özellikle aynı döneme rastlayan Sovyet plancılığından etkilenerek hazırlanmamıştır.

(*) Döviz kuru : 1933'de 1 \$ = 1,66 TL. 1934-39'da 1 \$ = 1.26 TL.

23) Ülgener, Sabri, "Türkiye'de Planlama ve Planlı Döneme Geçiş", **Türkiye'nin İktisadî Gelişme Meseleleri**, Cilt 1, İ.Ü. İktisat Fak. Yay. No. 298, İstanbul, 1971, s. 3-5. Daha geniş bir karşılaştırma. Mustafa Altıntaş, **Türkiye'de Planlı Kalkınma ve Uygulama Sonuçları**, A.İ.T.İ.A. Muğla İşletmecilik Okulu Yay. No. 2, Ank. 1978, s. 122.

02.2. BİRİNCİ VE İKİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİLEŞME PLANLARININ ANA HEDEF VE STRATEJİLERİ

Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planının ana hedef ve stratejisi şöylece özetlenebilir²⁴:

- Yer üstü hammadde kaynaklarını değerlendirecek sanayinin kurulması; böylece temel ihtiyaç maddeleri olan üç beyaz'ın (kâğıt, dokuma, şeker) üretilmesi;
- Ekonomik özelliklerimize uygun ve kurulması ön plânda gelen ana sanayi şubelerinin incelenmesi ve bunların beş yıllık bir dönemde meydana getirilebilmeleri imkânlarının belirlenmesi;
- Ana hammaddesi ülkemizde bulunan veya tedarik edilebilen sanayi kollarının ele alınması;
- Program düzenlenmesinde ve kuralacak sanayi kollarının büyüklüğünün belirlenmesinde ülkemizin kredi ihtiyacının göz önüne alınması;
- Özel sektör tarafından kurulmasına imkân görülmeyen sanayi şubelerini de kapsayacak şekilde devlet teşebbüslerinin kurulması;
- Bu ana sanayilerin kurulmasıyla özel teşebbüslere bir takım dışsal ekonomiler sağlanması;
- Sanayileşmeye öncelik verilmesi.

BBYSP'nin uygulanması için Sümerbank'ın kurulması kararlaştırılmış ve bu yol bir strateji olarak belirlenmiştir. Planın temel stratejisi ise devlet işletmeciliği ile özel teşebbüsün (bazı teşviklerle) bir arada ekonomik faaliyette bulunmasıdır.

24) Sınai Tesisat İşletme ve Vekâlet Teşkilâtına İlâveler Hakkında Raporlar, T.C. İktisat Vekâleti Yayını, Seri: 1, Baskı No. 1, Ankara, 1935, s. 9. Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936, T.T.K. Yay., Ankara, 1973, s. 4. Prof. Dr. Afet İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933, T.T.K. Yay. XVI. Seri, Ankara, 1972.

İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planının ana hedef ve stratejisi ise şöyle özetlenebilir:²⁵

- “İktisadî cihazlanma ve rasyonel bir kalkınma için yeniden hangi sanayinin kurulması ve mevcutlarından hangilerinin genişletileceği” belirlenecektir.
- Büyük sermaye ve teknik güç gerektiren ve hammaddesi tamamen yurt içinden sağlanabilen, Türkiye'nin iktisadi yapısı ve şartlarına uygun olan sanayi kollarına yönelinecektir.
- İç piyasada talebi düşük, fakat dış talebi yüksek olan madenler, gerek hammadde ve gerekse yarı mamul olarak ihracata elverişli biçime getirilecektir.
- Ülkemizin enerji ihtiyacını karşılayacak elektrik santrallerinin kurulması sağlanacaktır.
- Makina sanayiine bir başlangıç olmak üzere, kurulmakta olan Karabük Demir ve Çelik Fabrikalarının yarı mamullerini işleyecek fabrikalar kurulacaktır.
- Su ürünleri ve hayvancılık geliştirilecek, meyvelerin içte ve dışta sürümünü temin edecek faaliyetlerde bulunulacaktır.

İBYSP'nin ana hedefi yer altı kaynaklarına yönelmek olup, kısaca “Üç Siyah” şeklinde formüle edilmektedir. Bunlar kömür, demir-çelik ve petroldür.

Görüldüğü gibi, ikinci planında ana stratejisi bir yandan devlet sanayiinin gelişmesine yönelirken, diğer yandan özel kesimin ve tarımın geliştirilmesi şeklinde belirlenmektedir. Ancak, ağırlık yine de sanayi'ye verilmiştir. Daha çok madenlerin çıkarılıp işlenmesine yönelik olan bu sanayileşme stratejisi doğrultusunda Etibank kurulmuştur. İkinci planın uygulanmasında da bu kuruluşa görev verilmiştir.

25) Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı, 1936, T.T.K. yayını, Ankara, 1973, ss. 3-5.

26) T.C. İktisat Vekâleti, a.g. rapor, s. 12.

02.3. "BİBYSP" LARININ ÖNGÖRDÜĞÜ SANAYİ KOLLARI VE YAPILAN YATIRIMLAR

02.3.1. "BİBYSP" nin Öngördüğü Sanayi Kolları ve Yapılan Yatırımlar

Birinci Plan beş sanayi gurubunu öngörmüştür:²⁶

- a — Dokuma sanayii : Pamuk, kendir, yün,
- b — Maden sanayi : Demir, sömükök kömürü, kömür türevleri, bakır ve kükürt.
- c — Selüloz sanayii : Selüloz, kâğıt, karton.
- d — Kimya sanayii : Klor, sudkostik, süperfosfat, zaçyağı.
- e — Seramik sanayii : Cişe, cam, porselen.

Öngörülen bu sanayi kollarında üretilen malların hemen tamamı ithal yoluyla sağlanmakta idi. 1927-1932 arasındaki altı yıllık dönemde toplam ithalatımızın % 43'ünü bu mallar oluşturuyordu. Bu sanayi kollarının ancak % 25-30'luk ithal ikamesi hedef edilmiştir. Çünkü programın uygulanmasından sonra bir takım yeni sanayi hammadeleri ithaline ihtiyaç olacaktı.

Kuruluşların rasyonel ve ekonomik prensiplere uygun olarak gerçekleştirilmesi BBYSP'nin önemli başarı şartı olarak görülmüştür.

Kuruluş yerlerinin seçiminde iktisadi hesaplar yanında askeri, siyasi ve jeopolitik etkenlerle bölgelerarası dengenin sağlanması hususuna da özen gösterilmiştir.

BBYSP'mnda öngörülen (ve tamamı gerçekleşmiş olan) yatırım tutarları aşağıda (Tablo 1'de) gösterilmiştir. Çeşitli sanayi kollarına göre dökümü verilen bu yatırımların toplam tutarı 43.928.000 TL olduğu halde fiili yatırım 100 milyon TL.'yi bulmuştur.

Birinci planda ağırlığın "Dokuma" endüstrisine verildiği çok açık olarak, tablodan görülmektedir.

TABLO 1. **BBYSP'nında Öngörülen Yatırımlar (1000 TL.)**

Sünerbankça yürütülecek yatırımlar :		
Dokuma Sanayii		21.888
Pamuklu	18.538	
Kendir	1.700	
Kamgarn	1.650	
	<hr/>	
Seramik sanayii (tahmini)		470
Porselen sanayii		500
Maden sanayii		10.700
Demir	10.000	
Bakır	550	
Kükürt	150	
	<hr/>	
Selüloz sanayii		4.790
Selüloz	1.000	
Kâğıt	3.790	
	<hr/>	
Kimya sanayii		2.360
Sutkostik ve klor	1.410	
Zaçyağı	550	
Süperfosfat	400	
	<hr/>	
Sun'î ipek		490
Öğrenci tahsisatı		500
		<hr/>
Toplam		41.698
İş Bankasınınca yürütülecek yatırımlar :		
Sömikök		1.000
Şişe - cam		1.250
Kükürt		150
		<hr/>
Toplam		2.400
Plan Genel Toplamı		<hr/> <hr/> 44.098

Kaynak : İktisat Vekâleti, a.g. rapor, s. 144'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

BBYSP'nın hazırlıklarının sürdürüldüğü ve daha sonra uygulandığı dönemlerde devlet maliyesinin ve bütçe kaynaklarının sınırlılığına rağmen plan hedeflerinin % 127 oranında aşılarak hızlı bir gelişme içine girilmiş olması büyük bir başarıdır.

Nitekim 1930-40 yılları arasında devletin bütçe gelir-harcama durumu şöyle olmuştur:²⁷

TABLO 2. Bütçe Gelir - Harcama Durumu

Mali Yıl	Gelir	Borçlanma	Toplam Hasılat	Toplam Harcamalar	(Milyon TL.)
					Borçlanmadan Önceki Açık
1930-31	196,3	46,7	243,0	210,1	13,8
1931-32	165,2	30,8	196,0	181,9	16,7
1932-33	182,5	3,1	185,6	174,0	—
1933-34	170,2	12,0	182,2	173,6	3,4
1934-35	195,0	17,9	212,9	202,1	7,1
1935-36	218,3	20,1	238,4	223,7	5,4
1936-37	250,8	30,6	281,4	260,3	9,5
1937-38	275,8	59,9	332,7	303,5	27,7
1938-39	266,9	63,6	330,5	311,1	44,2
1939-40	273,4	133,9	407,3	398,7	125,3

Kaynak : Hatipoğlu, Zeyyat, aşağıda a.g.e., s. 63.

1929 depresyonundan sonra devlet gelirleri önemli ölçüde azalmıştır. Ancak 1934-35 mali yılını izleyen dönemlerde ise nisbi artışlar olmuştur. Ayrıca yatırımların finansmanında güçlük çekmemek için devlet borçlanma yolunu da seçmiştir.

Nitekim BBYSP'nin dış finansman ihtiyacı olan Sovyet Rusya'dan 8.000.000 dolar (yaklaşık 16,5 milyon TL.) kredi almıştır. Bunun ödeme süresi yirmi yıl ve faizsizdir²⁸. Ancak, bunun sadece 10,5 milyon TL. sınırı BBYSP'nin finansmanında kullanılması öngörülmüştür.

Yatırımların finansmanında daha çok vergileme ve iç borçlanma ile devlet bankalarının kredileri gibi iç kaynaklara başvurulmuş mecbur kalmadıkça dış kaynaklara yönelinmemiştir.

- 27) Hatipoğlu, Zeyyat, Cumhuriyet Rejiminde Türkiye Ekonomisinin Gelişmesi, İkinci baskı, İstanbul, 1974, s. 63.
- 28) Manisalı, E., "Cumhuriyetimizin 50. Yılında Dış Ekonomik İlişkiler", İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt 30, no. 1-2, Ekim 1970 - Eylül 1971, s. 103-104.

02.3.2. İBYSP'nin Öngördüğü Sanayi Kolları ve Yatırımlar

İBYSP hem konuları hem de buralara öngördüğü yatırımlar bakımından BBYSP'nından çok daha kapsamlıdır. İBYSP'ninde öngörülen yatırımlar şu alanlardır²⁹.

a. Madencilik :

aa. *Metal madenler* : krom çıkarılması ve ferrokrom sanayii, bakır madenleri, simli kurşun, çinko kompleks cevherleri, antimon ve benzer tali madenler, demir cevherleri.

bb. *Metal olmayan madenler* : Ereğli Taşkömürü işletmesi, Kütahya Linyit-Havagazı İşletmesi.

b. Mıntıka elektrik santalleri : Özellikle sanayi bölgesi olan Zonguldak ve Kütahya bölgeleri sanayiine göre plânlanmıştır.

c. Mahrukat (Odun, kömür v.b. gibi ev yakacağı) sanayii.

d. Toprak sanayii : Çimento ve ateşe dayanıklı malzeme.

e. Gıda sanayii : Ekmek ve un sanayii, zeytinyağı rafinerisi, yağ ve kuru meyve sanayii, et sanayii.

f. Kimya sanayii : Soda, reçine, afyon, gülyacağı, gliserin, yağ hazımları ve sabun sanayileri ile petrol rafinerisi, sentetik benzin ve azot sanayii.

g. Fizikî sanayii : Makine ve madeni eşya, ölçü, boru, galvanizli sac (teneke) sanayii ve benzeri.

h. Deniz sanayii : Deniz sanayii ve su ürünleri sanayii.

İBYSP'ndeki yatırımların tutarı 112 milyon Tl.dır. Bu planın, öngörülen dönemde uygulanması mümkün olmamışsa da, yatırımlar daha sonraları kısmen gerçekleştirilmiştir. Ancak çok pahalı olduğu gerekçesi ile bazı yatırımlardan vazgeçilmiştir. Örnek; 7,5 milyon Tl. olarak hesaplanan sentetik benzin projesinden sonradan vazgeçilmiştir.

29) Kutay, C., a.g.e., cilt 2, s. 500 ve dev.

03. "BİBYSP" LAKININ TÜRK EKONOMİSİNDEKİ YAPI DEĞİŞİKLİĞİNE ETKİLERİ

İster sayı değerleriyle, ister genel gözlemlerle olsun, BİBYSP'lerinin Türk ekonomisinde olumlu bir yapısal değişim ortaya koyduğu öne sürülebilir.

Söz konusu değişim hem planlamayı hazırlayan şartlar ortaya çıkarken, hem de plan uygulaması sırasında ve daha sonra olmuştur.

Plan hazırlanmasına kaynaklık eden ortamda şu üç tercih önemli yapı değişimi sağlamıştır: Birincisi, sistem tercihi olarak Türkiye'ye has bir devletçilik; ikincisi ise, sektörel açıdan sanayi kesimine öncelik tercihi; üçüncüsü ise, kendi kendine yeterli (yahut otarşik) bir iktisat görüşünün benimsenmesi, kabul görmesidir.

Plan uygulaması sırasında ise, kalkınmanın plan yolu ile gerçekleştirilebileceği gerçeği ortaya çıkmıştır. Bunun yanında kurumsallaştırılmış bir ekonomik yapının daha radikal yol olacağı görüldüğünden, Türk ekonomisine yeni iktisadî kurumlar katılmıştır. Bunlar ekonomide ana yapı değişikliklerini sağlamıştır denebilir. Bu uygulamalar sonucu mülkiyet yapısı, devlet ile halk ilişkisi, üretim yapısı, toplumun kalkınma şuuru, nihayet millî müteşebbis ve yönetici kadrolar yapısı olumlu değişikliklere uğramıştır.

Şimdi daha ayrıntılı olarak bu yapısal değişimleri incelemeye, ortaya koymaya çalışalım.

03.1. "BİBYSP" LARININ İKTİSADİ MÜESSESELEŞMEYE ETKİLERİ

Plan öncesi dönemde (1923-1932) iktisadî hayatı, düzenleyici ve yön verici, atılımcı bazı kurumsallaşma faaliyetleri olmuştur. Örneğin Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun yeni şekliyle çıkarılması (1927), İş Bankası (1924) ve Sanayii ve Maadin Bankasının kurulması (1925), Şeker Sanayiinin kurulması için çıkarılan kanun (1925) v.b. sayılabilir.

Ancak, bunlar mevcut yapıda değişiklik yapmaktan çok belirli üretim kurallarını ve geniş ölçüde özel teşebbüsü teşvik etmek amacını taşıyordu. Halbuki plan döneminde oluşan kurumsallaşmada biz-zat üretime, yapıya dönük faaliyetler sürmüştür.

BİBYSP'lerinin kurumsallaşmaya katkıları kabaca şöyle sıralanabilir :

- Bu planlar sayesinde “devletçilik” uygulanabilir bir iktisat modeli olarak kurumlaşmıştır.
- Öz kaynaklar ve kontrollü dış kredilerin devlet elinde daha etkin olabileceği anlaşılmıştır. Bunun için Sümerbank, Eti-bank gibi temel iktisadi kurum ve daha sonra da İktisadi Devlet Teşekkülleri oluşturulmuştur.
- Türk ekonomisinde “kamu sektörü” ve “özel sektör” gibi iki temel sektörel ayırım getirilerek karma ekonominin temeli atılmıştır.
- Bir dizi millileştirme olayı yaratılmış ve bunlardan çok başarılı sonuçlar alınarak ekonominin yabancı unsurlara yapısal bağımlılığı minimize edilmiştir.
- Söz konusu planların otarşik karakteri sayesinde ekonominin dışa bağımlılığı hızla azaltılmıştır.
- Teknik eğitime yönelik çalışmalarla insan gücü yetiştirmede bir sıçra yapılmıştır.

Şimdi, bu yapısal değişimi sağlamaya yönelik biçimde kurulmuş temel kurumlardan kısaca söz edelim:

a. *Sümerbank*:³⁰

3 Haziran 1933 tarih ve 2262 sayılı kanunla kurulmuştur. Ana amacı BİBYSP'nin uygulamasını sağlamaktır. Başlıca görevleri şunlardır:

- Devlet Sanayi Ofisi elindeki fabrikaları işletmek;
- Özel sanayi kurumları elindeki devlet paylarını idare etmek;
- Devlet sermayesi ile yaptırılacak fabrikaların etüt, proje, tesis ve işletmelerini yapmak ve yürütmek;
- Ülke yararına faaliyet gösteren özel sektöre sermaye iştirakinde bulunmak veya çeşitli yollarla yardım sağlamak;
- Vasıflı iş gücü yetiştirmek;
- Sanayi kuruluşlarına kredi sağlamak ve bankacılık yapmak;

30) 50. Yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı yay., Ank. 1973, s. 7.

- Milli sanayinin gelişmesini sağlamak için tedbirler almak ve etütler yapmak;

*b. M.T.A. (Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü):*³¹

14 Haziran 1935 tarih ve 2804 sayılı kanunla kurulmuştur. Başlıca görevleri, kuruluş kanununun 2. maddesinde aynen şöyle belirtilmektedir:

“Yurdumuzun işletmeye elverişli her çeşit maden ve taşocağı gibi yeraltı servetlerini meydana çıkarmak, işletilenlerin daha verimli ve teknik bir şekilde çalıştırılmaları imkân ve araçlarını incelemek, bunlar için gerekli jeolojik etüt ve madencilik aramaları, kimyasal analiz ve denemeleri yapmak, bu çalışmalara yardımcı olacak çeşitli harita, plan ve bunun gibi dökümanlar hazırlamak ve bu işlerde çalışacak Türk jeolog, mühendis, teknisyen, uzman ve işçisini yetiştirmek.”

*c. Etibank*³²:

Ana amacı İBYSP’ni uygulamaktır. 16.6.1975 tarih ve 2805 sayılı kanunla kurulmuş olup başlıca görevleri şunlardır:

- Maden cevherleri, taşocağı maddeleri, madeni hammaddelemlerle maden malzemesi almak, satmak bunların alım ve satımına aracılık etmek;
- Türkiye’de bitüm ve petrol tabii müstakları için iptidai inkişaf ve taharri ruhsatnameleri veya bunların hisselerini istihsal ve teferruğ etmek;
- Türkiye’de maden imtiyazları, maden ocağı imal ruhsat teskereleri, taşocağı ruhsatnameleri veya bunların hisselerini istihsal ve teferru etmek;
- Başlıbaşına veya başkalarıyla birlikte yukarıda yazılı işleri görecekt ticari teşekkülleri kurmak ve Türkiye’de veya haricte kurulmuş olan bu teşekküllere iştirak etmek;
- Her türlü banka muameleleri yapmak.

31) İbid., s. 45.

32) İbid., s. 51-52.

Etibank başlangıçta 20 Milyon Tl. sermaye ile kurulmuştur. Bugün 2 Milyar Tl'nin üstünde sermayeye sahip olan Etibank'ın bünyesinden bir çok kuruluşlar doğmuştur. Bunlardan BİYSP ve İBYSP dönemlerinde kurulmuş olanların önemlileri şunlardır:

- Ergani Bakır İşletmesi Müessesesi (1939),
- Şark Kromları İşletmesi Müessesesi (1939),
- Keçiborlu Kükürtleri İşletmesi Müessesesi (1943),

Sonradan kurulan Murgul Bakır, Emet Kolemamit, Üçköprü Maden, Küre Bakırlı Pirit, Hacıköy Badenleri, Bandırma Boraks ve Asit Fabrikaları, Antalya Metallurji, Keban Simla Kurşun, Konya Cıva İşletme Müesseseleri ile daha bir çok kuruluşa 1933'de uygulanmaya başlanan sanayi planları kaynaklık etmiştir. Başka deyişle, söz konusu planlar sıralanan bu endüstriyel gelişmeye önemli bir ivme, itici güç kazandırmıştır.

d. Kurulmasına Öncülük Edilen Kuruluşlar :

BİYSP'larına ahenmadığı halde, Sonradan bazı iktisadî kurumların kurulmasına planın öncülük ettiği görülmektedir. Bunlardan bazıalarını sıralıyalım:

- Türkiye Emlak Kredi Bankası (1936),
- Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası (1937),
- Denizcilik Bankası (1937),
- Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu (1938).

Bilindiği gibi, daha sonra 17.1.1938 tarih ve 3460 sayılı kanunla İktisadî Devlet Teşekkülleri (İDT)'nin devlet örgütü içindeki yerleri belirlenmiştir. Bu kanuna göre kurulmuş İDT on iki iktisadî kuruluştan oluşmuştur: Sümerbank, Etibank, Ziraat Bankası(Toprak Mahsulleri Ofisi, Ziraat Donatım Kurumu, Makina Kimya Endüstrisi Kurumu, P.T.T., T.C.D.D.Y., Devlet Malzeme Ofisi, Türkiye Kömür ve Çelik İşletmeleri, Selüloz ve Kâğıt İşletmeleri, Türkiye Kömür İşletmesi Kurumu.

03.2. BİRİNCİ VE İKİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİLEŞME PLANLARININ ÜRETİMDEKİ YAPI DEĞİŞİKLİĞİNE ETKİSİ

Söz konusu planlardan özellikle birincisinin uygulanmaya başla-

ması ile kamu kesiminin toplam üretimdeki payı nisbî olarak yükselmiştir.

Diğer yandan sanayi ürünlerinin toplam üretim içindeki payı da nisbî olarak yükselmiş ve üretim kapasitesi oldukça yüksek düzeylere çıkacak şekilde planlanmıştır.

Daha çok ithal ikamesi sağlayıcı ve toplum için zorunlu olan tüketim ve ara malları üretimine nisbî ağırlık verilmiştir.

Bayındırlık, sağlık, savunma ve benzer tür kamu mal ve hizmet üretimi plan dışı tutulduğundan, daha çok kamu teşebbüsü ile özel malların üretimi gerçekleştirilmiştir.

Üretilmesi planlanan bu tür mallar için öngörülen (ve daha sonra % 100'ün üstünde gerçekleştirilen) üretim kapasitelerinin global olarak verilmesi, üretimdeki yapısal değişmeyi göstermek açısından yararlı olacaktır (Bkz. Tablo. 3).

Tabloda görüldüğü gibi yatırım yapılan sanayi kollarındaki ithal ikamesi % 80'in üzerine çıkmaktadır. Bu, üretimin büyük ölçüde yerli endüstri ile sağlanmak istendiğini, başka deyişle, ekonominin üretim açısından dışa bağımlı olmamasının hedef alındığını göstermektedir.

Yatırım yapılan alanların hem zorunlu ihtiyaçların giderilmesini amaçlayan sanayi mallarını ve kısmen de sanayi ara malları üretimine dönük olması, üretimdeki yapısal değişimi ve bunun yönünü kesinlikle ortaya koymaktadır.

Bu hedef yanında, yatırımların kârlılık oranının da göz önüne alınmış olması, planda hakim olan devletçilik anlayışını katı bir politika olmaktan çıkarmaktadır. Çünkü bu yönüyle devletçilik kâr motifine de önem veren rasyonel bir uygulama görünümündedir.

TABLO 3. BBYSP'nında Planlanan Yatırımlar ve Öngörülen Kapasite Miktarları

Sanayi Kolu	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
Dokuma San.				21.888			
Pamuklu	103.000	80	18.538	17	16.686	13.337	Bin m/yıl
Kendir	10.000	75	1.700	-	1.391	4.540	Ton/Yıl
Kamgarn	1.000	100	1.650	-	2.500	911	"
Seramik San.	5.000	50	470	15	-	-	
Porselen "	1.500	100	500	-	780	1.476	"
Maden "	-	-	10.700	-	-	-	
Demir	100.000	100	10.000	-	2.553	32.574	"
Bakır	10.000	100	550	-	-	2.540	"
Kükürt	5.000	100	150	12	334	3.700	"
Selüloz San.	6.000	100	4.790	-	-	-	
Selüloz	-	-	1.000	-	-	-	
Kâğıt	-	-	3.790	-	-	-	
Kimya San. (x)	-	-	2.360	-	-	-	
Sodkostik	2.560	84	1.410	65	350	3.000	"
Zağyağı	3.980	100	550	10	134	1.490	"
Süperfosfat	3.000	60	400	10	-	5.000	"
S.İpek San.	13	-	490	29	450	150	"
Eğitim Kesimi	-	-	500	-	-	-	
TOPLAM (Sünerbankça finanse edilecek miktar)			41.528				
Sömikök	80.000	100	1.000	-	-	34.000	"
Şişe-Cam	-	-	1.250	-	-	-	
Kükürt	-	-	150	-	-	-	
TOPLAM (İş Bankasına finanse edilecek m.)			2.400				
GENEL TOPLAM			43.928				

(* Klor dahil.

- (1) Yatırım Planlanan Sanayi Kolu.
- (2) Öngörülen Toplam Yıllık Üretim Kapasitesi (Bin metre/yıl)
- (3) İç İhtiyacı Karşılama Oranı (%)
- (4) Toplam Yatırım Tutarı (Bin TL.)
- (5) Kârlılık Oranı (%)
- (6) Uygulama Öncesi İthalat Tutarı (Bin TL.)
- (7) Uygulama Öncesi İthalat Miktarı

Kaynak : İktisat Vekâleti, a.g. rapor, s. 21-62'den düzenlenmiştir.

03.3. BİRİNCİ VE İKİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİLEŞME PLANLARININ EĞİTİMDEKİ YAPI DEĞİŞİKLİĞİNE ETKİSİ

Her iki planda sınıî ve ticarî öğretimin, kalkınma için yetersiz olduğu görülmüştür. Bu yetersizliği gidermek için planda mesleki öğretime yer verilmiş ve bazı hedefler belirlenerek uygulamaya konulmuştur:

a. *Sınıî Öğretim* : Planda öngörülen yatırımların yapılması sonucu, ilk beş yıllık dönemde 12-15 bin işçi sanayide istihdam edilebilecek bir ortam yaartılmıştır. Bu yüzden, uygulama'da büyük ölçüde vasıflı işgücü ihtiyacı doğmuştur.

Sınıî öğretim uygulamasına ilk adım olarak, Sümerbank'ın kuraçağı pamuklu dokuma fabrikaları için Rusyaya 70 öğrenci gönderilmiştir³³. Sınıî öğretim planlanırken dört ayrı grupta öğretim düşünülmüştür:

aa. *Yüksek Mühendisler* : Bu grupta yetiştirilecek öğrenciler yabancı ülkelerde öğrenim görecektir ve o ülkenin sanayii hakkında uzmanlaşacaklardır. Öğrenimini tamamlayanların yurda dönmeleri ayrıca öngörülmüştür.

ab. *Teknisyenler* : Bunların da yabancı ülkelerde öğrenim görmeleri öngörülmüştür. Her iki gruptakilerin toplamı elli olup, 30'unu devlet, 20'sini ise iktisadi kurumlar finanse edeceklerdir.

ac. *Ustalar* : İhtiyaç olan ustaların eğitimi için sanayi okullarının İktisat Bakanlığına devredilmesi öngörülmektedir.

ad. *Yetenekli işçi* : Bunlara duyulan ihtiyacın çeşitli sanayi kolları ve devlet fabrikalarında açılacak kurslarla giderilmesi öngörülmektedir.

b. *Ticarî Öğretim* : Bu hususta planın öngördüğü tedbirler şunlardır: Öğretim programlarında birlik sağlanması, ülke ihtiyaçlarına göre öğretim yaptırılması, öğrencinin seviye bakımından bir reform'a tabi tutulması, ülkenin önemli ticari merkezlerinde ticari öğretimin takviye edilmesi, ticari okulu olmayan şehirlerde, ticari öğretime yönelinmesi, öğrencilere bu okullarda teknik ve pratik bilgiler verilmesi,

33) İktisat Vekâleti, a.g. rapor, s. 135.

yabancı dil öğretimine önem verilmesi, yeni mezunlara staj mecburiyeti konması

03.4. BİRİNCİ VE İKİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİLEŞME PLANLARININ İKTİSADİ GELİŞMEYE ETKİSİ: "KALKIŞ AŞAMASI" VE "BİBYSP"

W. W. Rostow'un ayırımında iktisadî gelişmenin üçüncü aşaması olarak "Kalkış (take-off)" aşaması ortaya konmaktadır³⁴. Bu aşamaya varabilmesi için, herhangi bir ekonominin aşağıdaki şartları gerçekleştirmiş olması gerektiği öne sürülmektedir:

a. Üretken yatırım hacminin safi millî hasılanın % 5'inden % 10'u veya daha fazlasına yükselmesi;

b. Yüksek gelişme hızına sahip bir veya birkaç imalat sektörünün kurulması;

c. Ekonomide, gelişmeyi tahrik edici eğilimler, hızlı gelişmenin dış ticarete yapacağı etkileri bilecek; gelişmeye devamlılık verecek toplumsal, siyasal ve idarî bir bünyenin varlığı ve hızla ortaya çıkması;

1933-38 yılları arasında, Türk ekonomisinde bu üç etkeni birlikte görmek mümkün olmaktadır. Nitekim;

a. 1933-39 yılları arasında milli gelirin ortalama % 10 unun verimli yatırımlara tahsis edildiği tahmin edilmektedir³⁵. Bu tahminlerde beşeri sermaye oluşturmak için yapılan harcamalar (yol, köprü, liman v.b. bayındırlık hizmetleri harij) yer almamıştır.

b. Birinci planda Sümerbank'a, ikincisinde de Etibank'a bağlı olaark yapılan yatırımlar birkaç imalât sanayii doğurmuştur.

c. 1933-38 döneminde uygulanan devletçiliğin türü ve uygulama biçimi, yukarıdaki, üçüncü şartı fazlasıyla yerine getirmektedir.

O halde Rostow'un da önerdiği biçimde, 1937 şartlarındaki Türk ekonomisini bir "kalkış (yahut take-off)" başlangıcı olarak niteleye-

34) Rostow, W.W., The Stages of Economic Growth, A Non Communist Manifesto, 1963.

35) Hershlag, Z.Y., Turkey An Economy in Transition, The Hage, 1958, s. 124.

biliriz. Genel kanı odur ki, şayet başarı ile uygulanan birinci planı aynı başarı ile diğerleri izleyebilseydi, Türkiye bu aşamaya çoktan geçmiş olacaktı. Ancak, 1938 leri izleyen dönemlerin, günümüze kadar süren başarısız uygulamaları Türk ekonomisinin "kalkış aşaması"na geçmesini geciktirmiştir.

"BİBYSP"ları döneminde iktisadî gelişme"de sanayi kesiminin payı giderek artmış ve sürükleyici bir rol oynamıştır. Nitekim, sanayinin GSMH içindeki payı 1930'da % 11,4 olduğu halde, 1935'de % 18,1'e, 1940'da % 18,9'a yükselmiştir³⁶. Sırf imalat sanayinin payı ise 1930'da % 10,3'den 1935'de % 16,4 ve 1940'da % 17,1'e yükselmiştir.

04. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu kısa tahlilden sonra "BİBYSP"larının hem kendi döneminde, hem de sonraki dönemlerde bıraktığı genel izlenimler ve sonuçlar bakımından bir değerlendirmesini yapmağa çalışalım.

Her şeyden önce, BİBYSP uygulaması Türkiye için yeni, orijinal ve başarılı bir deneme olmuştur.

Bu planlar sayesinde Türkiye ekonomisi belirgin bir sanayileşme ivmesi kazanmıştır.

Ekonomimizin yarı otarşik biçimde ikili sektör yapısı içinde (devlet-özel) karma ekonomik bir modeli uygulayabileceği ortaya çıkmıştır.

Kısa ve uzun dönemli hedeflere pratik çözümlerle varılabilmenin mümkün olduğu ortaya konmuştur.

Sosyal fayda yaratma çabalarının iktisadî yollarla etkin olarak sağlanabileceği görülmüştür.

BİBYSP uygulaması dışsal ekonomiler açısından son derece yararlı sonuçlar vermiştir. Öyle ki, bir yandan atılımcı toplum kademe-

36) Serin, Necdet, "Türk Sanayinin Yapısal Görünümü", Cumhuriyetin 50. Yılında Sanayileşme ve Sorunları Semineri, SBF, no. 382, Ankara, 1974 içinde s. 2. Ayrıca ana kaynak olarak: Tunere Bulutay ve diğerleri, Türkiye Millî Geliri (1923-2948) Tabloları, SBF yay. no. 375, Ankara, 1974, s. 120/R.

leri oluşturulurken, diğer yandan iktisadî alt yapı ve dıştan istifadeler ortaya çıkarılmıştır.

Özellikle sanayi hammaddeleri, iş gücü v.b. gibi kaynak kullanımının verimli yöne yönlendirilmesi ekonomiyeye itici bir güç kazandırmıştır.

BİBYSP'ları döneminde yatırımlar' yeterli alt yapı tesislerini, nitelikli iş gücünün ve teknik personelin yokluğunda; istikrarlı bir ekonomik ortamda (enflasyona baş vurmada) ve iç finansman yoluyla gerçekleştirilebilmiştir.³⁷

İç ve dış ekonomik etkenlerin zorunlu sonucu olarak, yatırımlar tüketim ve ara mallarına (ve ithal ikamesini sağlayacak biçimde) yönelmiş ve başarılı olmuştur.

Yapılan yatırımlar, katı bir devleşiklik anlayışı ile değil, özel girişimi destekler ve tamamlar biçimde yapılmıştır. Sanayi'de yaratılan dışsal ekonomiler bunun en belirgin örneğidir.

1931-39 döneminde sınaî üretim indeksi (1939=100 itibariyle) 38 puandan 100 puan'a gelişme kaydetmiştir³⁸. Bu gelişmede en büyük pay BBSYP'nın olmuştur.

1933-39 döneminde, Türkiye'nin uzun dönemli gelişmesinin en önemli etkeni sanayileşme olmuştur³⁹.

Aşağıda sıralanan ve 1930'lardan veri varlığı süregelen olumsuz ekonomik etkenler söz konusu planların daha da başarılı olmasını engellemiştir. Bunları sıralayalım:⁴⁰

- Sermayenin yetersizliği,
- Kredi teşkiltının eksikliği,
- Teşebbüs ruhunun zayıflığı
- Gelirlerin düşüklüğü,

37) Kepenek, Yakup, "Türk Sanayiinde Yatırımlar Üzerine Bir Deneme", Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri, SBF yay. no. 382, Ankara, s. 27.

38) Eldem, Vedat, "Millî Gelir" İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt IX, Sayı 1-2, s. 94.

39) Cillov, Halûk, Türkiye Ekonomisi, İkinci Baskı, İktisat Fakültesi yay., no. 169, İstanbul, 1965, s. 283.

40) İbid., s. 288-295.

- İş veriminin düşüklüğü,
- Taşımanın pahalı oluşu ve yetersizliği,
- Enerjinin yetersizliği ve pahalılığı,
- Bazı alanlarda ekonominin dışa bağımlılığı.

Son söz olarak, bu planların günün şartları içinde Türkiye'nin iktisadî gelişmesini belirli bir hıza ulaştırmış olduğunu söyleyebiliriz. Katedilen yol, ulaşılan hedef ve kazanılan tecrübe bugünün devinmelerinden daha yukarılarda olmuştur.

KISALTMALAR

BBYSP	: Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı
İBYSP	: İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı
BİBYSP	: Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı
DPT	: Devlet Planlama Teşkilâtı
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- ABAÇ**, Selçuk, "Türkiye'nin Sanayileşmesinde Bankaların Rolü", Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri, SBF Yayını, No. 382, Ankara, 1974.
- ALTINTAŞ**, Mustafa, Türkiye'de Planlı Kalkınma ve Uygulama Sonuçları, AİTİA Muğla İşletmecilik Yüksek Okulu Yay. 2, Ankara, 1978.
- BORATAV**, Korkut, 100 Soruda Türkiye'de Devletçilik, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974.
- CİLLOV**, Halûk, Türkiye Ekonomisi, İkinci Baskı, İktisat Fakültesi Yayını No. 169, İstanbul, 1965.
- DİE**, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50. Yılı, DİE Yayını No. 683, Ankara, 1973.
- EKONOMİK VE SOSYAL ETÜDLER KONFERANS HEYETİ**, Karma Ekonomide Planlama ve Gelişme, (Dördüncü Konferans), İstanbul, 1965.
- ELDEM**, Vedat, "Millî Gelir", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt IX, Sayı 1-2.
- ENERJİ VE TABİİ KAYNAKLAR BAKANLIĞI**, 50. Yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları, En. ve Tab. Kay. Bak. Yay., Ankara, 1973.
- GÜRSOY**, Bedri, "Türkiye'de Sanayileşme ve Kamusal Kredi", Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri, SBF Yayını No. 382, Ankara, 1974.
- HATİBOĞLU**, Zeyyat, Cumhuriyet Rejiminde Türkiye Ekonomisinin Gelişmesi, İkinci Baskı, İstanbul, 1974.
- HERSHLAG**, Z.Y., Turkey an Economy in Transition, The Hage, 1958.
- HİÇ**, Mukerrem, Kapitalizm, Sosyalizm(Karma Ekonomi ve Türkiye, İkinci Baskı, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını No. 342, İstanbul, 1974.
- İKTİSAT VEKALETİ**, Sınai Tesisat İşletme ve Vekâlet Teşkilâtına İlâveler Hakkında Raporlar, TC. İktisat Vekâleti Yay. Seri 1. Baskı No. 1, Ankara, 1935.
- İLKİN**, Akın, "Türkiye'de Sanayi Politikası (1923 - 1973)", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 30, No. 1-2.

- İNAN, Afet, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933, TTK. Yayını: XVI Seri - Sa. 14, Ankara, 1972.
- KEPENEK, Yakup, "Türk Sanayiinde Yatırımlar Üzerine Bir Deneme", y.a.g. SBF Yayın İçinde.
- KILIÇBAY, Ahmet, "Türkiye'de Planlama", Türk Ekonomisinin 50. Yılı Semineri, Bursa İTİA Yay. No. 4, İstanbul, 1973.
- KURUÇ, Bilsay, İktisat Politikasının Resmî Belgeleri, Ankara, 1963.
- KUTAY, Cemal, Celâl Bayar (1932 - 1939), Cilt II, Kenan Basımevi, Ankara, 1935.
- MANİSALI, Erol, "Cumhuriyetin 50. Yılında Dış Ekonomik İlişkiler", İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 30, No. 1-2.
- MİLLİYET KÜLTÜR KULÜBÜ, Karma Ekonomi, Milliyet Kül. Yay., İstanbul, 1967.
- ÖKÇÜN, Gündüz, İzmit İktisat Kongresi 1923, Ankara, 1968.
- ROSTOW, W.W., The Stage of Economic Growth, New York, 1960 (Türkçesi: Gelişme Nazariyeleri, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1962).
- SERİN, Necdet, "Türk Sanayiinin Yapısal Görünümü", Cumhuriyetin 50. Yılında Sanayileşme ve Sorunları Semineri, SBF Yayını No. 382, Ankara, 1974.
- T.T.K., Türkiye Cumhuriyetinin 2. Sanayi Planı 1936, Ankara, 1973.
- ÜLGENER, S., "Türkiye'de Planlama ve Planlı Döneme Geçiş", Türkiye'nin İktisadi Gelişme Meseleleri, Cilt 1, İktisat Fakültesi Yayını No. 298, İstanbul, 1971.
- YAŞA, Memduh, İktisadi Meselelerimiz, İstanbul, 1966.
- ZAİM, Sabahaddin, Bölge ve Şehir Planlaması Yönünden İstanbul Sanayi Bölgeleri, İktisat Fakültesi Yayını No. 304, İstanbul, 1971.